

Prof. dr hab. Walenty Baluk
Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego
Instytut Stosunków Międzynarodowych
Wydział Politologii i Dziennikarstwa UMCS

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Aleksandra Kazaka „*Postępujący autorytaryzm*” i postawy społeczne Białorusinów w latach 2020-2024 jako wyzwanie dla polskiej polityki zagranicznej napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Piotra Mickiewicza

Problematyka białoruska zarówno ta dotycząca specyfiki reżimu autorytarnego, jak i ta związana z postawami społecznymi obywateli Białorusi stanowi niezwykle ważny problem badawczy. Ostatnimi czasy uwagę obserwatorów życia politycznego na Białorusi przykuwa konsolidacja reżimu twardego autorytaryzmu oraz pogłębiona integracja tego państwa z Federacją Rosyjską, która powróciła do agresywnej polityki imperialnej. Zatem Białoruś w rosyjskiej doktrynie geopolitycznej i militarnej, skoncentrowanej na konfrontacji z NATO i UE, odgrywa rolę wysuniętej szpicy. Białoruś jako państwo usytuowane w Europie Środkowo-Wschodniej zostało „porwane” przez euroazjatycką Federację Rosyjską, która dąży do przekształcenia regionu w strefę buforową. Kryzys migracyjny na polsko-białoruskiej granicy (działania hybrydowe) lub wykorzystanie terytorium Białorusi do agresji zbrojnej na Ukrainę dobitnie potwierdzają słuszność wyboru tematu rozprawy doktorskiej. Białoruś pomimo tego, że w odróżnieniu od Ukrainy nie jest uznawana za stworzeń geopolityczny odgrywa bardzo ważną rolę w polityce regionalnej Europy Środkowo-Wschodniej. Białoruś jako średniej wielkości państwo europejskie położone w obszarze Międzymorza posiada duży potencjał pomostowy, który będzie jego wielkim atutem w okresie współpracy. Natomiast w okresie konfrontacji potęg potencjalnie będzie rozpatrywane jako część pola bitwy. Z kolei zdominowane przez Rosję państwo białoruskie staje się zachodnią Eurazją i przedłużeniem militarnym Moskwy, zagrażającym państwom Europy Środkowo-Wschodniej. Powyższe warunkuje aktualność badanej problematyki zarówno z poznawczego, jak i praktycznego punktu widzenia, zwłaszcza w kontekście wyzwań i zagrożeń z tym związanych dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski.

Doktorant zaproponował autorskie podejście do zbadania złożonego problemu, składającego się zasadniczo z trzech elementów: 1) ewolucji reżimu autorytarnego Republiki Białoruś, 2) postaw społecznych Białorusinów oraz 3) roli i znaczenia Białorusi w polityce zagranicznej RP. Zdaniem recenzenta, pod kątem przyszłej publikacji rozprawy doktorskiej należy nieco przemodelować jej strukturę oraz uporządkować tytuły rozdziałów i podrozdziałów.

Wstęp jest dobrym wprowadzeniem do lektury rozprawy doktorskiej, zawierającym wszystkie niezbędne elementy. W rozprawie bardzo dobrze zostały określone cel, podmiot i przedmiot badań oraz sformułowano wartościowe hipotezy badawcze, a także wskazano na teoretyczno-metodologiczne podstawy badań.

Dążąc do właściwego przedstawienia sformułowanego problemu badawczego Doktorant zaproponował interesującą koncepcję badawczą opartą o interdyscyplinarne studium przypadku, odwołując się do metod i technik badawczych stosowanych w naukach o polityce, socjologii i stosunkach międzynarodowych. Omawiając w rozprawie kwestie wpływu czynnika białoruskiego na politykę zagraniczną Polski należałoby sięgnąć do metody czynnikowej oraz realistycznego i konstruktywistycznego ujęcia stosunków międzynarodowych.

Doktorant właściwie określił przedmiot, cel badań i hipotezy badawcze. Pierwsza hipoteza dotyczy Białorusi jako państwa niedemokratycznego, w ramach którego reżim autorytarny dąży do skonsolidowania państwa i narodu. Niejako w sposób naturalny reżim Aleksandra Łukaszenki poszukując wroga zewnętrznego konsolidującego kraj dokonał wyboru Polski, państwa i społeczeństwa któremu się udały reformy demokratyczne i rynkowe (hipoteza 2). Zatem jest to typowa metoda „odwracania kota ogonem” bardzo często stosowana w rosyjskiej i białoruskiej propagandzie. Więc ocena Polski i Polaków przez pryzmat zaangażowania państwa polskiego w pomoc Białorusinom stanowi jeden z czynników wpływających na kształtowanie postaw społeczeństwa białoruskiego w tym zakresie (hipoteza 3). Nie mniej ważnym czynnikiem jest oddziaływanie na społeczeństwo białoruskiej propagandy. Zasadnym jest formułowanie hipotezy (4) dotyczącej dwutorowości polityki Polski wobec Białorusi, uwzględniającej współpracę z kształtującym się społeczeństwem obywatelskim oraz promowanie wartości i instytucji demokratycznych. Uwzględniając zaangażowanie Białorusi po stronie Rosji, zarówno w wojnie hybrydowej, jak i konwencjonalnej w Europie Środkowo-Wschodniej, Polska nie może sobie pozwolić na lekceważenie tego kierunku zagrożenia (już nie tylko wyzwań).

Koncepcja (plan) pracy pozwala na pełne przedstawienie proponowanego tematu. W rozdziale I zaprezentowano ewolucję reżimu politycznego Białorusi w okresie rządów

Aleksandra Łukaszenki. Rozdział II poświęcono uwarunkowaniom zewnętrznym, determinującym funkcjonowanie reżimu białoruskiego. W rozdziale III odnajdujemy interesujące badania białoruskiej opinii publicznej w odniesieniu do reżimu politycznego, roli i znaczenia diaspory oraz sankcji. W ocenie recenzenta nie jest zasadny podział struktury tego rozdziału na jeden podrozdział (3.1.), który podzielono na trzy podpunkty. Ponadto należy rozważyć także połączenie rozdziału IV poświęconego państwom sąsiedzkim oraz rozdziału V przedstawiającego Polskę w ocenie białoruskiego społeczeństwa. W rozdziale VI podjęto wysiłek opracowania „formuły” polskiej polityki wobec Białorusi. Poza tymi drobnymi uwagami natury porządkowej koncepcja pracy jest właściwa i pozwala Doktorantowi na zrealizowanie założeń badawczych, dostarczając czytelnikowi dobrze ułożonych i uporządkowanych treści.

Recenzowana rozprawa doktorska została napisana na podstawie licznych źródeł i literatury. W pierwszej kolejności należy wymienić akty prawa krajowego i międzynarodowego, które należało uporządkować według hierarchii aktów normatywnych i wyeliminować powtórzenia (Konstytucja RB w redakcji 2022 r.) oraz dokumenty nie będące źródłem prawa (Сведения о результатах голосования...). Ponadto w pracy wykorzystano szereg dokumentów i materiałów analityczno-eksperymentalnych, monografie i artykuły naukowe oraz liczne źródła internetowe. W wykazie źródeł i literatury Doktorant nie uwzględnił przeprowadzonych badań własnych oraz wywiadów z ekspertami polityki zagranicznej RP. Bibliografię należy sporządzić według porządku alfabetycznego w oparciu o nazwiska, dokonując podziału na pozycje zapisane w alfabecie łacińskim i cyrylicznym. Obszerny wykaz źródeł i literatury można byłoby wzbogacić szeregiem prac polskich autorów z zakresu studiów nad systemem politycznym i polityką zagraniczną Białorusi autorstwa m.in. Mariusza Maszkiewicza, Zdzisława Winnickiego, Eugeniusza Mironowicza, Rafała Czachora, Krzysztofa Fedorowicza.

Doktorant podejmując wysiłek analityczny reżimu politycznego Republiki Białoruś w **Rozdziale I** dokonał wyboru typologii J. Linza i A. Stepana, wskazując na ewolucję reżimu politycznego RB w latach 2000-2024 od sułtanizmu do autorytaryzmu. Lektura rozdziału w kontekście zaproponowanej typologii rodzi szereg pytań. Po pierwsze, czy ukształtowanie sułtanizmu należy traktować w kategoriach sukcesu transformacyjnego Aleksandra Łukaszenki, który zapobiegł formowaniu się w kraju reżimu autorytarnego w drugiej połowie lat 90-ch? Po drugie, jaki charakter miał reżim polityczny na Białorusi przed objęciem władzy przez Aleksandra Łukaszenkę? Po trzecie, czy mocno spersonalizowane rządy Aleksandra Łukaszenki stanowią jedyne kryterium zakwalifikowania białoruskiego reżimu do tego typu

państw? Po czwarte, jaka forma autorytaryzmu ukształtowała się na Białorusi po 2020 roku? W ocenie recenzenta demokratyczne otwarcie na Białorusi wraz z rozpadem ZSRR nie trwało wystarczająco długo, co nie pozwoliło na ukształtowanie w państwie reżimu demokratycznego. Zatem dynamika zmian reżimu politycznego pozwala na usytuowanie jego ewolucji na osi totalitaryzm – demokracja, z wyraźną adnotacją poruszania się systemu w obrębie pola autorytaryzmu. Thomas Carothers formułując koncepcję szarej strefy demokracji pisał o rewanżu autorytaryzmu w państwach b. ZSRR po dekadzie transformacji, zaliczając Białoruś do grupy państw autorytarnych¹.

Należy się zgodzić z prof. Michałem Słowikowskim, który badając reżim polityczny Federacji Rosyjskiej (pewne ustalenia mogą być pomocne w badaniach reżimu białoruskiego), że reżimy autorytarne na obszarze poradzieckim nie można jednoznacznie identyfikować z którymkolwiek idealnym typem autorytarnym. Silnie spersonifikowany reżim Władimira Putina zbliżał Rosję do modelu sułtańskiego, a niski poziom instytucjonalizacji systemu wskazywał na typ autorytaryzmu populistycznego. Reżim rosyjski łączy w sobie elementy szeregu różnych systemów autorytarnych². Do interesujących wniosków dochodzi także prof. Marek Bankowicz kiedy twierdzi, że formą rządów państwa autorytarne go zawsze jest dyktatura. Autorytaryzm, niezależnie od tego, czy jest autokracją, czy też oligarchią, w sensie ustrojowym przyjmuje postać dyktatury³. Powyższa perspektywa badawcza była także przedmiotem zainteresowań naukowców⁴, wskazujących na odpowiednie wskaźniki Białorusi na osi demokracja-dyktatura (Freedom House), pozwalające na określenie białoruskiego reżimu jako skonsolidowanego autorytaryzmu⁵. Reżim polityczny na Białorusi przypomina spersonifikowaną autorytarną dyktaturę. Większość spersonifikowanych dyktatur charakteryzuje nepotyzm, korupcja, ziomkostwo i dominacja struktur paramilitarnych, co zbliża te reżimy do „sułtanizmu”⁶. Powyższe przykłady wskazują na złożoność badanej problematyki oraz brak jednolitego stanowiska badaczy w ocenie (szczegółów) ewolucji reżimu politycznego na Białorusi.

¹ W. Baluk, „Szara strefa demokracji” na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw, [w:] S. Zyborowicz (red.), *Demokracja w Polsce i w świecie*, Toruń 2009.

² M. Słowikowski, *Jedna Rosja w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej*, Łódź 2018.

³ M. Bankowicz, *Autorytaryzm i totalitaryzm – analiza porównawcza*, [w:] *Totalitaryzm XX wieku. Idee, instytucje, inspiracje*, red. W. Kozub-Ciembroniewicz i in., Kraków 2010.

⁴ E. Korosteleva, C. Lawson, and R. Marsh, eds., *Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship* (London: Routledge Curzon, 2003), pp. 14-15.

⁵ R. Herbut, W. Baluk (red.), *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, Wrocław 2010.

⁶ В. Ровдо, Специфика и эволюция политического режима Республики Беларусь, *ACTA SLAVICA IAPONICA*, TOMUS 21, pp. 144-180

W sprawie ukazania ewolucji reżimu politycznego na Białorusi jako drogi od sułtanizmu do autorytaryzmu recenzent posiada odrębne zdanie. Jednocześnie uważa, że Doktorant miał pełne prawo sięgnąć do kategorii sułtanizmu jako jednego z typów reżimów autorytarnych. Ciekawą perspektywę badawczą reżimów politycznych obszaru poradzieckiego jako patrymonialnych zaprezentował prof. Rafał Czachor, gdzie do reżimów sułtanistycznych zaliczono państwa Azji Centralnej i Azerbejdżan, natomiast Białoruś znalazła się w grupie państw z biurokratycznym typem reżimu neopatrymonialnego⁷. Specyfiką reżimu autorytarnego Aleksandra Łukaszenki były próby kształtowania ideologii państwowej⁸, które doprowadziły do wydania dyrektywy (9IV2025) o implementacji podstaw ideologii państwa białoruskiego⁹. Podobnie uważa białoruski badacz Paweł Usov twierdząc, że przed 2020 rokiem na Białorusi istniała i funkcjonowała ideologia państwowa, która była oparta na pewnych elementach tożsamości społeczeństwa¹⁰.

W ocenie recenzenta, ewolucję białoruskiego reżimu politycznego w okresie prezydentury Aleksandra Łukaszenki najlepiej prezentuje oś autorytaryzm nieskonsolidowany – autorytaryzm skonsolidowany – (neo)totalitaryzm. W tym kontekście, odwołując się do teorii L. Greenfeld, należy wziąć pod uwagę także kolektywistyczno-autorytarny charakter białoruskiego społeczeństwa, ponieważ w okresie transformacji nie doszło do ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego¹¹. Na łamach „Tygodnika Powszechnego” ekspert OSW Wojciech Konończuk napisał, że system rządów na Białorusi ewoluje w kierunku, dla którego określenia „autorytaryzm” lub „dyktatura” są już zbyt słabe¹². Więc w odniesieniu do reżimu politycznego na Białorusi badacze i eksperci wskazują na pojawienie się cech systemu totalitarnego. Kamil Kłysiński w materiałach OSW pisze, że „zarówno dokonany już proces likwidacji partii opozycyjnych, jak i zaplanowane na najbliższe miesiące restrykcyjne kroki wobec organizacji religijnych to kolejne elementy ewolucji białoruskiego systemu od modelu autorytarnego w stronę totalitarnego, zapoczątkowanej kryzysem politycznym po wyborach

⁷ R. Czachor, Postradzieckie reżimy polityczne w perspektywie neopatrymonialnej. Wstęp do badań, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2015.

⁸ Zob. Z. Winnicki, Ideologia państwowa Republiki Białoruś – teoria i praktyka projektu. Analiza politologiczna, Wrocław 2013.

⁹ О реализации основ идеологии белорусского государства
<https://president.gov.by/ru/documents/direktiva-no-12-ot-9-aprela-2025-g>

¹⁰ P. Usov, Ewolucja reżimu A. Łukaszenki 2020-2022: (neo)totalitaryzm (cz. 1), <https://by-ua-studium.pl/ewolucja-rezimu-a-lukaszenki-2020-2022-neototalitaryzm-cz-1/>

¹¹ A. Kłoskowska, Kultury narodowe u korzeni, Warszawa 2005.

¹² W. Konończuk, W stronę totalitaryzmu, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/w-strone-totalitaryzmu-169609>

prezydenckich w 2020 r.¹³ Podobną perspektywę analityczno-badawczą przedstawił Paweł Usow w artykule pt. *Ewolucja reżimu A. Łukaszenki 2020-2022: (neo)totalitaryzm*.¹⁴

W recenzowanej monografii zabrakło czytelnej periodyzacji etapów przechodzenia od jednego systemu do drugiego (sultanizmu), a następnie do autorytaryzmu. W jednym miejscu (w tytule rozdziału I) Doktorant pisze o latach 2000-2024 jako okresie przechodzenia, natomiast w drugim miejscu (podrozdział 1.2) wskazuje na cechy białoruskiego sultanizmu w latach 2004-2020. Z kolei w rozważaniach (s. 31) twierdzi, że za początek funkcjonowania na Białorusi reżimu sultanistycznego należy uznać 2010 roku, zaś „skrótowo ten proces przedstawi w latach 1994-2010”. W innym miejscu na s. 35 pisze, że od 2004 r. Aleksander Łukaszenko rozpoczął przebudowę systemu politycznego kraju, kształtując reżim sultanistyczny. Autor podkreśla, że dopiero po 2020 roku na Białorusi mamy do czynienia z szybkim procesem postępującego autorytaryzmu. Zatem powstaje pytanie o periodyzację zmian systemu politycznego na Białorusi.

Podjęcie przez recenzenta polemiki z Doktorantem w zakresie oceny zmian systemu politycznego Białorusi świadczy o bardzo dobrej znajomości badanej problematyki, którą wykazano w tej części rozprawy. Ponadto należy wskazać także na wartościowe wnioski i ocenę zmian reżimu politycznego zawarte w podsumowaniu.

Przedstawione w **Rozdziale II** uwarunkowania zewnętrzne determinujące funkcjonowanie Republiki Białoruś wokół gospodarczych zależności Białorusi od Federacji Rosyjskiej. Ponadto w tej części rozprawy zaprezentowano wpływ zachodnich sankcji na białoruskie państwo i społeczeństwo, a także rolę i znaczenie białoruskiej opozycji. Omawiając uwarunkowania zewnętrzne, które uzależniają Białorusi od Rosji należało w większym zakresie przedstawić zależności polityczne oraz kulturowo-cywilizacyjne¹⁵. Poza wpływami gospodarczymi na politykę wewnętrzną i zagraniczną Białorusi znacząco oddziałują powiązania elit polityczno-wojskowych, a także wpływy rosyjskiej kultury i Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (Białoruska Cerkiew Prawosławna jako egzarchat Patriarchatu Moskiewskiego)¹⁶.

¹³ K. Kłysiński, *W kierunku państwa totalitarnego. Mińsk uderza w organizacje religijne*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2024-01-15/w-kierunku-panstwa-totalitarnego-minsk-uderza-w-organizacje-religijne>

¹⁴ Białoruś 500 dni po: od społecznej mobilizacji do neototalitarnej konsolidacji?, red. J. M. Nowakowski, J. Olędzka, M. Rust, Warszawa 2022.

¹⁵ Szerzej na ten temat: R. Radzik, *Kim są Białorusini*, Toruń 2002; R. Radzik, *Rosyjski imperializm wspólnotowy*, Lublin 2016.

¹⁶ Zob. K. Kłysiński, P. Żochowski, *Koniec mitu bratniej Białorusi? Uwarunkowania i przejawy rosyjskiego soft power na Białorusi po 2014 roku*, OSW, Warszawa 2016.

Udział Białorusi w różnego rodzaju projektach reintegracyjnych na obszarze byłego ZSRR stanowi sieć powiązań instytucjonalno-prawnych z Federacją Rosyjską, które Moskwa wykorzystuje w celu rzeczywistej wasalizacji państwa białoruskiego. Na początku swojej prezydentury Władimir Putin dystansował się od inicjatywy Państwa Związkowego, ale w okresie tzw. drugiej prezydentury powyższa struktura jest wykorzystywana do pogłębionej reintegracji (de facto zjednoczenia) państw. Oprócz struktur reintegracji gospodarczej (Unia Celna, na bazie której powstał Euroazjatycki Związek Gospodarczy) istotne znaczenie posiada Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, która jest wykorzystywana przez Rosję do polityczno-militarnego uzależnienia Białorusi. W rosyjskich planach operacyjno-strategicznych wysunięta na zachód Białoruś zarówno w ramach wojny hybrydowej (kryzys migracyjny) jak i konwencjonalnej będzie wykorzystywana do uderzenia na trzech kierunkach operacyjno-strategicznych (ukraińskim, polskim i bałtyckim). Na terytorium Białorusi rozmieszczono rosyjską broń atomowa, a białoruska armia stanowi część regionalnego zgrupowania wojsk, które zostało powołane de facto przez Rosję do zapewnienia stabilizacji w Europie Wschodniej¹⁷.

Rosja była i pozostaje głównym partnerem handlowym Białorusi, a nie tylko stała się nim w latach 2005-2015 (s. 61). Trudno się zgodzić z twierdzeniem, że Białoruś została zmuszona do politycznego zbliżenia z Federacją Rosyjską (s. 75), ponieważ był to świadomy wybór Aleksandra Łukaszenki w latach 90-ch, który rozpoczął i sukcesywnie kontynuował proces pogłębionej reintegracji dwóch państw. Deklarowana przez prezydenta polityka wielowektorowości nie była konsekwentnie realizowana, którą traktował raczej jako dźwignię do lewarowania wpływów rosyjskich.

Generalnie rozdział bardzo dobrze oddaje specyfikę środowiska międzynarodowego w bezpośrednim otoczeniu Białorusi oraz rolę jaką odgrywa to państwo w systemie bezpieczeństwa kształtującego się ładu międzynarodowego. Doktorant wykazał korelacje między wielopoziomowym uzależnieniem Białorusi od Rosji a polityką zagraniczną i bezpieczeństwa państwa białoruskiego. Ponadto wskazał na mechanizmy określane mianem błędnego koła, kiedy zachodnie sankcje nakładane na opresyjny reżim Aleksandra Łukaszenki jeszcze bardziej uzależniają ten kraj od Federacji Rosyjskiej. Istotą problemów wewnętrznych i zewnętrznych na Białorusi pozostaje jednak skonsolidowany autorytaryzm Aleksandra

¹⁷ С.Астахова, *Беллоруссия и Россия: сотрудничество в военной сфере*, <https://www.imemo.ru/publications/periodical/RNSE/archive/2018/1/current-events-and-commentaries/belarus-and-russia-cooperation-in-the-military-sphere>; Регіональний аспект союзу РФ і Білорусі: наслідки для сусідів, <https://prismua.org/5390-2/>

Łukaszenki i jego sojusz z Federacją Rosyjską, który możemy określić mianem sojuszu dyktatorów.

Rozdział III rozprawy doktorskiej został poświęcony poglądom społeczno-politycznym białoruskiego społeczeństwa w latach 2020-2024 w odniesieniu do trzech podstawowych kwestii, stosunku respondentów do: reżimu politycznego, diaspory i opozycji politycznej oraz sankcji zachodnich. Należy się zgodzić z Autorem, że autorytarne rządy Aleksandra Łukaszenki w połączeniu z wielopoziomowym uzależnieniem (politycznym, gospodarczym i kulturowo-cywilizacyjnym) Białorusi od Rosji pozwoliły na zachowanie wysokiego poziomu stabilizacji systemu. Prowadząc własne badania białoruskiej opinii publicznej oraz sięgając do sondaży renomowanych ośrodków Doktorant poszukuje odpowiedzi na podstawowe pytania. Jakie były uwarunkowania masowych protestów na Białorusi w 2020 roku oraz jakie związki przyczynowo-skutkowe występowały pomiędzy wspomnianymi wydarzeniami a polityką władz i wpływami zewnętrznymi. Kolektywistyczno-autorytarny charakter białoruskiego społeczeństwa, o czym wspomniano wyżej, stanowił podatny grunt dla narzucenia obywatelom propagandowych i programowych cliche władzy. Stosunek Białorusinów do Państwa Związkowego (de facto konfederacji Białorusi i Rosji), Unii Europejskiej i NATO dobitnie potwierdzają to przypuszczenie. Bez wątpienia jest to jedna z najbardziej wartościowych części rozprawy (podobnie jak rozdziały IV oraz V), które pokazują stosunek białoruskiego społeczeństwa do Aleksandra Łukaszenki i rządu, a także do Swietłany Cichanouskiej i jej gabinetu. W kontekście własnych badań Doktorant podjął próbę przedstawienia stosunku obywateli do geopolitycznego wyboru Białorusi i konfrontacji na linii Wschód (Rosja) – Zachód (NATO i UE). Badania ośrodka iSANS pokazują, że Białorusini pragną handlować z Rosją, Chinami i UE, a wektor rosyjski postrzegają jako podstawowy w polityce zagranicznej. Jednak poparcie dla integracji z Rosją spadło z 74% w 2014 roku do 55% w 2025 roku. Stosunek Białorusinów do wojny rosyjsko-ukraińskiej nie jest jednoznaczny. W latach 2023-2025 od 25 do 30 % respondentów popierało działania Rosji, 34-37% nie popierało, a od 34 do 39% było niezdecydowanych. Interesującym jest to, że w 2025 roku Białorusini identyfikowali zagrożenie nie tylko ze strony NATO (34%), Ukrainy (28%) i Polski (21%), ale także Rosji (18%)¹⁸.

W ocenie recenzenta treść **rozdziałów IV** oraz **V** stanowią spójną część rozprawy doktorskiej, dotyczącej postrzegania przez białoruskie społeczeństwo państw sąsiedzkich, w

¹⁸ Беларусь и мир: трансформация внешнеполитических взглядов белорусов 2023-2025, <https://isans.org/ru/sociological-research/belarus-i-mir-transformacziya-vneshnepoliticheskikh-vzglyadov-belarusov-2023-2025.html>

tym Rzeczypospolitej Polskiej. Doktorantowi udało się potwierdzić przypuszczenie, że Białorusini pomimo wojny rosyjsko-ukraińskiej oraz zaangażowania ich państwa w wojnę hybrydową i konwencjonalną Rosji wobec wspólnych sąsiadów zachowują pozytywny stosunek do Polski (51,2%), Ukrainy (53%), Litwy (47,2%) i Rosji (89,9%). Jednak w tym przypadku należy zwrócić uwagę na stosunkowo duży odsetek negatywnych odpowiedzi w przypadku Polski (35,4%), Ukrainy (34,1%) i Litwy (34,2%), co wskazuje na pewne sukcesy rosyjskiej i białoruskiej propagandy w zakresie kreowania Zachodu jako wroga, podobnie jak demokratycznych państw EŚW. Lepsze wskaźniki pozytywnego nastawienia Białorusinów do narodów w porównaniu do państw sąsiednich wydaje się być dodatkowym argumentem wzmacniającym nasze przypuszczenia. Działania propagandowe reżimu Aleksandra Łukaszenki skupiają się na przedstawieniu państwa polskiego jako wroga Białorusinów i Republiki Białoruś. Klasyczna metoda odwracania kota ogonem pozwala reżimowi przerzucać odpowiedzialność za niepowodzenia w polityce wewnętrznej na Polskę jako część „zgniłego” i „agresywnego” Zachodu. Ponadto tzw. zagrożenie zewnętrzne jest wykorzystywane do uzasadnienia autorytarnych rządów twardej ręki oraz konsolidacji państwa i społeczeństwa wokół silnego przywódcy.

Przeprowadzając badania własne Doktorant był świadom pewnych ograniczeń związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa białoruskiego w warunkach państwa niedemokratycznego, w których na Białorusi nie doszło do ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Doktorant zdaje sobie sprawę także z potrzeby rozszerzenia bazy pytań. W kontekście postrzegania Polski jako agresora, należy sformułować zestaw pytań diagnozujących i oceniających politykę Federacji Rosyjskiej i Białorusi w wojnie hybrydowej wobec Zachodu i wojnie konwencjonalnej przeciwko Ukrainie (Czy zgadzasz się z twierdzeniem, że Rosja prowadzi wojnę przeciwko Ukrainie? Czy zgadzasz się z twierdzeniem, że Białoruś wspiera Rosję w wojnie przeciwko Ukrainie? Czy zgadzasz się z twierdzeniem, że Białoruś wywiera na Polskę presję migracyjną? Czy popierasz rozmieszczenie rosyjskiej broni atomowej na Białorusi?). Stawiając pytanie o ingerencję Zachodu w wewnętrzne sprawy Białorusi (kryzys polityczny 2020) należało także zapytać respondentów o wtrącanie się Rosji w sprawy białoruskie.

Wartościową część rozprawy doktorskiej stanowią wnioski Autora oraz umiejętność analizy przyczynowo-skutkowej. Należy się zgodzić z Doktorantem, że ocena Polski jako aktora regionalnego w opinii Białorusinów jest zależna od propagandy mediów państwowych, uzależnionych od reżimu Łukaszenki (obraz agresora, zagrożenie) oraz opinii diaspory i opozycji politycznej, postrzegających Polskę jako państwo solidarne i wiarygodnego partnera.

Dezaprobatą zbrodniczego reżimu Aleksandra Łukaszenki i wsparcie skierowane do obywateli Białorusi stanowią istotne narzędzie oddziaływania strategicznego Polski.

W **Rozdziale VI** przedstawiono uwarunkowania formuły polskiej polityki wobec Białorusi. Na samym początku Doktorant wskazuje, że podejmuje ambitny wysiłek przedstawienia „przyszłej formuły polskiej polityki wobec Republiki Białoruś”. W poprzednich rozdziałach wskazał on na poważne dylematy polskiej polityki w tym zakresie, znajdującej się pomiędzy normalizacją relacji z reżimem Aleksandra Łukaszenki, destabilizującym wschodnią granicę państwa polskiego, a wspieraniem białoruskiej opozycji i społeczeństwa obywatelskiego. Warszawa ma mocno ograniczony wpływ na kształtowanie przez reżim białoruski obrazu Polski jako wroga, dlatego też dokonała w tym zakresie strategicznego wyboru – wspierania wolnej i demokratycznej Białorusi oraz kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Doktorant ukazuje w jaki sposób uwarunkowania systemowe (specyfika białoruskiego reżimu autorytarnego), działania informacyjne (propaganda i dezinformacja) oraz społeczne wpływają na zakres, kierunki i ograniczenia polskiej polityki wobec Białorusi.

Poruszając niezwykle ważne i złożone problemy potencjalnych zmian (transformacji) politycznych i społecznych na Białorusi należy wziąć pod uwagę to, że teza o braku gotowości białoruskiego społeczeństwa do demokratyzacji może być fałszywa i szkodliwa. Po pierwsze, demokratyzację należy rozpatrywać jako proces w ramach którego zmienia się nie tylko system polityczny, ale także społeczeństwo (przejście od społeczeństwa kolektywistyczno-autorytarnego do społeczeństwa obywatelskiego). Zatem otwartym pozostaje pytanie, czy Polska powinna wspierać korzystny dla reżimu Aleksandra Łukaszenki model neopatrymonialny? Bardzo ważną kwestią dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski pozostaje wielowymiarowe uzależnienie Białorusi od Rosji, co stanowi nie tylko wyzwanie, ale w warunkach zmieniającego się ładu także zagrożenie dla bezpieczeństwa Polski. Interesujące wnioski Doktorant wyciąga na podstawie mapy kulturowej Ingleharta–Welzela, wskazując na zwrot społeczeństwa białoruskiego w kierunku tradycyjnych wartości. Odrzucając pewne schematy myślowe należy jednoznacznie stwierdzić, że podobnie jak w przypadku Rosji został on mocno uwarunkowany działaniami władzy autorytarnej niezainteresowanej demokratyzacją i zmianami społecznymi. Natomiast postawa prezydenta jako „prawosławnego ateisty” może wskazywać na instrumentalny charakter konserwatywnego zwrotu. Oczywiście kwestia wyboru ustroju politycznego we własnym kraju należy do Białorusinów, ale nie możemy popadać w pułapkę znanego paradygmatu „mówimy – Łukaszenka, a w domyśle – Białoruś, mówimy – Białoruś, a w domyśle – Łukaszenka”.

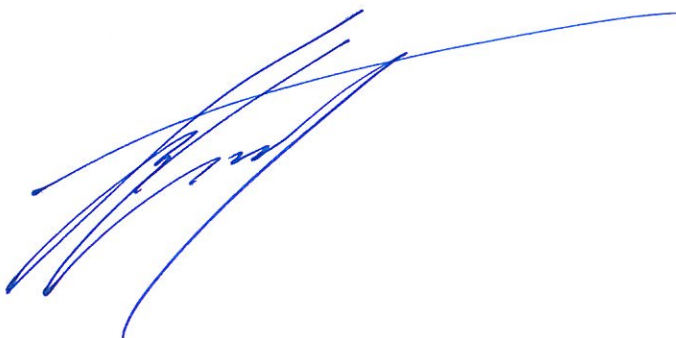
Doktorant słusznie zauważa, że „Republika Białoruś jest silnie zintegrowana z systemem Federacji Rosyjskiej, stanowi jej zakorzenionego satelitę, co prowadzi do sytuacji w której Białoruś nie może być aspektem negocjacji (niezależnym podmiotem do rozmów – WB), ponieważ w zasadzie należy do Federacji Rosyjskiej. Z drugiej strony (...) polityka wewnętrzna Białorusi jest niezwykle skonsolidowana, a także zamknięta nawet przed Rosją”. Powyższa ocena warunkuje polską politykę zagraniczną wobec Białorusi jako czynnika współdziałającego z Federacją Rosyjską na rzecz destabilizacji regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Wspierając białoruskie społeczeństwo i opozycję polityczną Polska, podobnie jak inne państwa UE i NATO, powinna nawiązać współpracę z liberalnym skrzydłem białoruskiej nomenklatury w celu budowania podstaw politycznych i gospodarczych uniezależnienia Białorusi od Rosji. Natomiast uleganie kaprysom i szantażowi Aleksandra Łukaszenki, w ocenie recenzenta, nie zmieni aktualnie niekorzystnego klimatu dla stosunków polsko-białoruskich. Autor słusznie twierdzi, że Aleksander Łukaszenka podejmuje dialog z Europą w celu utrzymania władzy, a nie w trosce o dobro państwa i społeczeństwa. Wynik wojny rosyjsko-ukraińskiej niewątpliwie wpłynie także na sytuację w Białorusi i regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Najlepszym scenariuszem dla demokratycznej Białorusi będzie wygrana Ukrainy, natomiast aktualnie ten scenariusz jest mało prawdopodobny. Przegrana i utrata przez Ukrainę swojej suwerenności będzie oznaczała dla Białorusi pogłębienie procesu reintegracji z Federacją Rosyjską również w wymiarze polityki wewnętrznej. Wtedy instrumentalizacja Białorusi w polityce Federacji Rosyjskiej będzie destabilizująco wpływała na bezpieczeństwo regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Natomiast najbardziej prawdopodobnym scenariuszem jest zamrożenie konfliktu bądź zawarcia traktatu pokojowego, uwzględniającego status quo. Wtedy możliwe są różne kierunki rozwoju sytuacji. Po pierwsze, reżim Aleksandra Łukaszenki może podjąć działania pozwalające na powrót do polityki balansowania pomiędzy głównymi ośrodkami siły Rosją (podstawowy), Chinami i Stanami Zjednoczonymi. Po drugie, nie możemy także wykluczyć sytuacji kontynuowania przez Rosję polityki anchlussu Białorusi. Po trzecie, w samej Białorusi jest możliwy scenariusz konsolidacji reżimu twardego autorytaryzmu bądź liberalizacji systemu. Nie ulega wątpliwości, że Białoruś w wojennej i powojennej geopolityce regionu Europy Środkowo-Wschodniej będzie odgrywała ważną rolę, a zatem także w polskiej polityce zagranicznej. Natomiast biorąc pod uwagę stawkę i specyfikę gry geopolitycznej Polska potrzebuje dwutorowej polityki i współdziałania z partnerami w sprawach Białorusi. Należy się zgodzić ze stwierdzeniem Doktoranta, że Polska podobnie jak Europa potrzebuje sformułowania kompleksowego strategicznego spojrzenia na Białoruś. W interesie Polski nie leży ani anchluss Białorusi, ani

jej spychanie do strefy buforowej między Rosją a Zachodem, ponieważ Moskwa zawsze dąży do podporządkowania takiego obszaru. Aktualnie scenariusz demokratycznej Białorusi, zintegrowanej z zachodnimi strukturami wydaje się być odległą perspektywą. Natomiast strategicznym celem Polski powinno być geopolityczne domknięcie Europy Środkowo-Wschodniej, włącznie z Ukrainą i Białorusią. Z tego względu polskie elity polityczne i intelektualne powinny na nowo odczytać koncepcję ULB, o czym wspomina w swojej rozprawie Doktorant. W wymiarze operacyjnym należy jednak zmierzać do finlandyzacji Białorusi jako obszaru współpracy Rosji z Zachodem. Taki scenariusz będzie możliwy jedynie w warunkach twardej postawy Zachodu (szczególnie Europy) wobec Federacji Rosyjskiej, która aktualnie odrzuca geopolityczny pluralizm i dąży do wytyczenia strefy swoich wyłącznych interesów.

Pomimo licznych walorów recenzowanej rozprawy Doktorantowi nie udało się uniknąć drobnych uchybień, które nie mają zasadniczego znaczenia. Z obowiązku recenzenta pragnę wskazać na potrzebę językowej redakcji tekstu w celu wyeliminowania błędów ortograficznych i stylistycznych. Redakcją należy objąć także nie do końca precyzyjne tłumaczenie niektórych sformułowań (kult osobowości (культ личности) – kult jednostki; „niższe postrzeganie Pawła Łatuszki”) i wypowiedzi („umiejętności formalnego stosowania form funkcjonowania państwa demokratycznego”, „tworzenia wspólnot i sojuszy, które pomogłyby krajom funkcjonować osobno”, „ocenę efektywności można przeprowadzić na podstawie niskiej efektywności”, „białoruskich migrantów za granicą Białorusi”). Należy także uporządkować przypisy, w których również zdarzają się drobne uchybienia (brak stosowania skrótowej wersji zapisu). W lipcu 1990 roku została uchwalona Deklaracja o suwerenności państwowej Białoruskiej SRR, a nie Deklaracja niepodległości (s. 30). Należy wyeliminować pewne nieścisłości (s. 88), kiedy w tytule tabeli występują media rządowe i prywatne, zaś w samej tabeli państwowe i pozarządowe. Podobne nieścisłości pojawiają się w kontekście stawianych respondentom pytań, kiedy zamiast „narodowości sąsiadujących” w zadawanym pytaniu należy wskazać na państwa sąsiadujące bądź narody (s. 103).

Generalnie bardzo dobry poziom rozprawy doktorskiej mgr. **Aleksandra Kazaka** oraz w części nowatorski charakter i próba kompleksowego ujęcia złożonego problemu badawczego zasługują na wysoką ocenę i uznanie. Autor osiągnął cele stawiane w rozprawie doktorskiej oraz wykazał zdolności analityczne i bardzo dobrą znajomość badanej problematyki. Ponadto mocną stroną rozprawy jest jej naukowy język, znajomość i odpowiednie stosowanie aparatury

pojęciowej, przeprowadzone badania własne, syntetyczne ujęcie problemu oraz bardzo dobra analiza reżimu politycznego Aleksandra Łukaszenki i białoruskiego społeczeństwa. Drobne uchybienia i niedociągnięcia w niniejszej rozprawie nie przekreślają jej licznych walorów analitycznych i poznawczych. Jest to dobrze napisana i aktualna analiza reżimu politycznego i społeczeństwa białoruskiego w kontekście wyzwań dla polskiej polityki zagranicznej. Bardzo dobry poziom i częściowo nowatorski charakter rozprawy, po przeformatowaniu i wyeliminowaniu drobnych błędów, przemawiają za jej opublikowaniem. Recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w ustawie o stopniach naukowych i tytułach. Z pełnym przekonaniem wnioskuje o dopuszczenie mgra **Aleksandra Kazaka** do dalszego przebiegu postępowania.

A handwritten signature in blue ink, consisting of several overlapping, fluid strokes that form a cursive, illegible name.